

CZAKÓ GÁBOR A fény árnyéka és az árnyék fénye

Jó néhány éve Palesztinában találtak egy ötvenezer éve elhunyt embert, aki a pollenvizsgálatok szerint vagy két-három köbméternyi virágnyszolyán aludta végső álmát. Akik így eltemették, azok szerették; szépségben, jelképekben, öröklétben gondolkodtak. Kultúrában.

Ilyesmi a természetben nem létezik. A kultúra az emberré válás. Első mozdulata a természetből való kiszakadás, ám ez nem föltétlenül szembefordulás: „*Ami a földet éri, az eléri a föld gyermekeit is*” – mondta Szi-etl indián főnök 1855-ben az Egyesült Államok elnökének: *Meg kell tanítanotok gyermekeiteket arra, hogy a föld, amelyen járnak, nem más, mint őseink haló pora. A föld – édesanyánk. Ha az emberek a földre köpnek, saját magukat köpik le. Mert mi tudjuk, hogy nem a föld az emberé, hanem az ember a földé: nagyon is jól tudjuk. Az ember nem az élet szöveve, csak annak egy fonala. Ha megsértitek az élet szövevét, magatoknak is ártotok vele.*” (Ford.: Dudich Endre)

A kultúra tündöklő gazdagságába tartozik számtalan igaz meghatározás: a lét megértése, művelése, fölemelése, megszentelése. A kultusz és a belőle kisarjadt kultúra a legemberibb eszköz; megszelídítjük vele a természetet és önmagunkat, általa teremtünk közösséget, népet.

A kultúra tárgyokban is megnyilvánul. Ezt a tárgyiasulást nevezzük civilizációnak. Úgy is mondhatjuk, hogy a civilizáció a kultúra árnyéka. Az árnyék a fény velejárója. A fény elfogadja az árnyékot, de igyekszik kordában tartani, mert ismeri a természetét. Tudja, hogy irigy, s azt is, hogy ha valami megkettőződik, akkor a részek között rögtön feszültség támad. Civilizáció és kultúra egysége csakis a kultúra elsőbbségének jegyében tartható fenn, hiszen az árnyék soha nem képes világot, világosságot teremteni, csak homályt. Szervesnek, természetesnek mondjuk a kultúra által irányított viszonyok között élő társadalmat. Az ilyen társadalmak tárgyai elválaszthatatlanok a vallásuktól, nem csak az indián Szi-etl főnök *dwamis* törzse esetében. „*Kínában minden épületnek, templomnak, de még a sírhelyeknek az elhelyezkedését is szigorú szabályok, a fengshui, azaz a földjósítás szabályai határozzák meg* – írja Prutkay Csaba *A taoista oltár* című tanulmányában. (Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár.) Például „*minden templom, legyen az buddhista, taoista, egyaránt észak-déli tájolással épül.*” Európában a templomokat a középkor végéig kelet-nyugati irányban

tájolták, és általános szokás volt a vetés, a lakóház, a mindennapi étel megszentelése, a szerszámok kultikus értelmezése, díszítése és használata.

Szerves kultúrában nincsenek közönséges holmik; minden gesztus, tárgy, kapcsolat szellemileg telített. Például a ruhánk sem egyszerû gyakorlati célokat szolgál. Titus Burckhardt írja *A szakrális művészet lényegéről* című könyvében: (Arcticus Kiadó, Bp. 2000.) „*Az öltözködés művészete kollektív, s bizonyos tekintetben népi művészet, közvetve azonban szakrális jellegű, mert lényegileg a papi öltözék általánossá tételéből ered.*” A papi öltözék a zsidó, a keresztény, és a muzulmán világban a mózesi törvényt követi. Mivel „*az emberi jelenség egyfelől Isten legközvetlenebb szimbóluma, másfelől azonban – énszerű hangsúlyozottsága miatt – az Isteni Jelenlélet takaró legsűrűbb fátyol* – énünk és önzésünk akadályozza leginkább Isten megismerését – *a papi öltözék a túlságosan emberit eltakarja, a természetfölöttit hangsúlyozza.*” Innen a csuhák, a köpenyek, a palástok, sőt, némely kultuszban az álarcok, arcfestékek, amelyek az egyéni vonásokat elfödik, ugyanakkor az aranyos-drágaköves díszek, jelképes színek, süvegek, tiarák az istenire utalnak.

Az utolsó vallási társadalomban, az iszlám világban a kultúra máig nem engedélyezi a globális civilizáció számos megnyilvánulását. A ruházatkodás példájánál maradva, az európai divatot sem. A nők nem mutogathatják az utcán a hasukat, a mellüket, még a feneküket sem, sőt, drágakövet, selymet is csak otthon, a család szent, benső világában viselnek. Burckhardt írja, hogy például a „*kalap kifejezetten az iszlám istentisztelet ellen irányul, mert pere-re a talaj homlokkal való érintését akadályozza*” – már pedig ez a muzulmán hívő számára a napi öt alkalommal kötelező, és fedett fejjel végzendő imádság elengedhetetlen része. Nem véletlen, hogy a muzulmán világ Gazdaságkor fő ellenfele. A Föld eldugott tájain, például az Amazonas vidékén rejtőzködő és még szerves társadalmat alkotó apró népecskékkel együtt; őket az őserdővel együtt, különösebb sajtónyilvánosság nélkül irtják ki.

A gazdaságkori európai viselet, éppen a civilizáció fölülkerekedése folytán, állítólag az egyéni vonásokat hangsúlyozza, sőt fűzőkkel, festékekkel, plasztikai beavatkozásokkal még hangsúlyozza is őket. Valójában a divat által diktált piaci igényekhez igazítja az embert, s ezenközben ígérete ellenére személyteleníti, uniformizálja. A barbiból egyszerre hiányzik az isteni és a személyes.

A civilizáció anyagi természetéből következik a feladata: romlékony holmikot, ruhát, élelmet, otthont készíteni. A régi kultúrák építményei – civilizátumai – a pira-

misok, a rejtett barlangok, a csillagvárták az örökkévalóságnak épültek, mégis porlanak, mállanak, elnyeli őket a tenger; márpedig ami mulandó, az lényegében nem tekinthető valóságosnak. „*Igazából az lenne a cél, hogy ne olyan értékek után szaladjon az emberiség nagy családja, melyet a moly szétrág, s a rozsdá megemészt, hanem olyanok után, melyek megmaradnak az örök életre*” – írja egy internetes levelében Bőjthe Csaba. – „*Krisztus szerint maradandóbb, mint az ember halhatatlan lelke, nincs ezen a Földön.*” A kultúra szellem, ezért az Örökkévalót célozza. Minden hagyomány, misztikus tapasztalás, de a népmese is egybehangzóan tanítja, hogy az Örökkévalóhoz csak a mulandóktól, a civilizátumoktól való megszabadulás útján juthatunk el. Az örök élet vizét a három közül csak az a királyfi szerzi meg, aki az elvárásolt kastélyban nem nyúl ételhez-italhoz, kínálkozó szép lányokhoz, pompás kincsekhez. Vagyis a kultúra és árnyéka közti feszültség ősidők óta tapintható.

A kultúra a szerves társadalomban a civilizáció ihletője, irányítója, de fékje is. Számos tekintetben korlátozza. A régi magas kultúrákban többek közt ezért nem törtek ki sem társadalmi, sem műszaki forradalmak. A szerves társadalomban például nem szabad a vállalkozás. Az iparűzéshez nem elegendő bt. vagy kft. alapítása, ehelyett hosszú tanulás után segéd-, majd mestervizsgát kell tenni, remeket kell készíteni. Azt írja az Újlaki Jogkönyv 1525-ben, hogy „*A szűcsök közül senki sem érheti el a mesteri fokozatot a többi mester beleegyezése nélkül.*” (...) „*A szabó mesterek közé csak azt kell befogadni, aki jó hírű, ismeri a mesterséget, s fizetnie kell a testvérültnék – vagyis a céhnek – két aranyforintot.*” A fizetés a szűcsöknél is kötelező volt. A céh meghatározta, hogy hány műhely lehet az adott szakmából a városban, és elvárta a példás magánéletet. A frissen avatott mester kötelezte magát arra, „*hogy egy éven belül törvényesen megházasodva családot alapít.*” Ez visszafelé is érvényes volt: a legények nem nőülhettek. Ezt születésszabályozásnak is tekinthetjük. Francsics Károly XIX. századi veszprémi borbélylegény huszonöt évig várt arra, hogy Zsófiáját elvehesse. Ennyi idő alatt „*könyörült rajtam a sorsom, hogy rendelt számomra egy kis önállási kenyeret, melyet aztán remélem, hogy csak együtt élünk fel*” – írja emlékiratában. (Francsics Károly: Kis kamorámban gyertyát gyújték, Magvető, 1973.) A budai Halászbástya, a Kolozsvárott álló Szabó-bástya neve azt példázza, hogy ezek fönntartása, sőt védelme is az adott céhre tartozott.

A jog szintén civilizátum. A szerves társadalmakban a legmélyebb értelemben igazságos rend fönntartására szolgáló eszköz. Werbőczy István Hármaskönyvében

ezt olvassuk (Harmadik Rész, II. Cím, 1. §.) a törvények alapelveiről. Csak olyan jogszabályok alkothatók: (...) „*Melyek az isteni és emberi joggal nem ellenkeznek; úgy, hogy a határozatok valami igazságtalan és az üdvösségbe ütköző dolgot ne tartalmazzanak, sem mások jogainak ártalmára és sérelmére ne szolgáljanak.*”

Vagyis fél évezrede a jogalkotás már megfelelt a modern liberalizmus újdonat elvének, miszerint nem lehet „*mások jogainak ártalmára*”, ugyanakkor az új rendelkezésnek össze kellett férnie a többi jogszabállyal – ez is szerepel a modern jogelvek között. A posztmodern jog erkölcsöt is emleget, de isteni törvényt már nem. Az pedig, hogy a jog vagy akár annak egyetlen paragrafusa az „*üdvösségbe ütköző*” lehet, már föl sem merül, hiszen az üdvösségre vágyók és a kárhozatba igyekvők törekvései egyenlő elbánást élveznek. Természetesen az utóbbiak kissé egyenlőbbek...

Ismerjük természetesen a mindenkori jogalkalmazók esendőségét, de a mai jogrend szemhatárának alacsonyágára tekintve ki kell mondjuk, hogy a pöre civilizáció üzleti-politikai egyezségeiből fakadó jog a családok és visszaélések melegágya.

A gazdaságkori fordulat a kultúra és a civilizáció viszonyában is döntő változást hozott. A kultúra elvesztette elsőbbségét, és a civilizáció alávetette lett. Úgy is mondhatjuk, hogy az árnyék fénynek nyilvánította magát, és a fényt árnyéklétre kényszerítette.

Puccsban élünk: az árnyék fénynek nyilvánította magát. Más szóval a civilizáció föllázadt a kultúra kezdetől fogva tartó uralma ellen. Legyőzte, és most szemünk láttára, sőt, hellyel-közzel a mi segítségünkkel megsemmisíti. Nem tehet egyebet, mivel hatalma a szellem tagadásán alapul, ezért nem tűrhet szellemi törekvéseket. Szét kell kergetnie a népet is, hiszen a kultúra maga a nép. Nem a népesség, nem faji, szociológiai csoportosulás, hanem az alapvető értékekben együtt gondolkodó közösség. Tehát a nép szellemi jelenség. Az alapvető értékeket Hamvas Béla a *vallás* szóval foglalja össze; a népet a vallásosság teszi. Platón szerint *a szép, a jó és az igaz egysége*. Gazdaságkor a szellemi értékeket előbb vitatni kezdte, persze „demokratikusan”, majd a süllyesztőbe lökte, mint a haszonszerzés kerékkötőit.

A szerves kultúrák közt nincs minőségi különbség. Bartókot a magyar, a román és az arab parasztzene szépsége egyaránt lenyűgözte. Picasso ámult az afrikai faragványok láttán, akárcsak Bernal Diaz del Castillo, Cortez katonája az Új-Spanyolország – vagyis Mexikó – meghódításának hiteles történetében: „*A főtérre értünk, me-*

lyet *Tatelukónak* neveznek, elámulva láttuk – mert nem ismertünk hozzá foghatót –, hogy micsoda ember- és árutömeg van ott, és hogy mindeniütt mekkora rend és fegyelem.” Oldalakon keresztül sorolja a különféle kézműveseket és árusokat az ékszerészektől a lacikonyhásokig. Vajon a kulturális fölényével igazta le Európa az azték birodalmat és az egész világot? Ismét Diaz del Castillo: „*Mexikó városában három elsőrangú indián szobrász és festő van: Marcos de Aquino, Juan de la Cruz és Crespillo a nevük, akik ha az ókori, híres Apellész korában élnek, bizony, felvennék vele a versenyt, akárcsak a napjainkban élő Michelangelóval, vagy Berruguetével.*”

A kultúra – akár az örömhír – szeret terjedni, ám erőszakkal sosem terjeszkedik. Gazdaságkor hajnalán az atlanti part számos európai állama kivonta magát kultúrája szellemi ellenőrzése alól, és civilizációjába vetette bizalmát: a hadihajókba, a lőfegyverekbe, a reformáció során fölbomlott klérusba, meg a pénzbe. Ez a váltás a csírája a gyarmatosításnak, később a világháborúknak, ma a globalizációnak.

A huszadik század borzalmi sok gondolkodóban megérlelték a fölismerést, hogy civilizációnk és kultúránk meghasadt. A hatalomtudósok ezt persze tagadják, ami önmagában is elég bizonyítéka a szakadásnak. Velük szemben – többek között – Kodolányi János így érvel a Zárt tárgyalás című művében (Szt. István Társulat, Bp. 2003.): „*Az ember minden más élő fajtától gyökeresen különböző faj, mert lelki alkatának lényeges része a szimbólumalkotás, azaz a transzcendens létezés jelképrendszerbe való foglalása.*” Továbbá: „*A legegyszerűbb parasztember is állhat a kultúra legmagasabb csúcsán – tehát személye – alkalmas rá, hogy a tudattalan létezés és a transzcendens világ közti villámok felfogó eleme legyen.*” A kultúra tehát benső és transzcendens, mert fény, a civilizáció viszont külső és materiális, mert árnyék. Csúcsait a gép, a hatalom, az ideológia és a pénz foglalja el. Kodolányi így folytatja: „*A barlanglakó ősemlék kultúrlény volt, a technikai civilizáció embere nem szükségképpen az, csak mert rendelkezik a civilizáció eszközeivel.*” A világtörténelemben léteztek óriás kultúrák rövid árnyékkal, és törpe kultúrák óriási árnyékkal: az utóbbiakból lettek a világhatalmak – gondoljunk, többek között, a Szovjetunióra.

Az angol Webster szótár a kultúrát és a civilizációt egymás szinonimáinak tekinti. De helyesen használjuk-e a szavakat, ha kulturált közlekedésről, lakásról, boltról beszélünk? Lehet kulturált a végécésze? A bank, ha légkondicionált irodában zsigereli ki adócsait?

Lehet-e kulturált Robinson?

Kultúra-e a múzeumban porosodó Szinnyei-Merseép? Ha igen, akkor a kultúra cucc. Azé, aki megszerzi. Ha Rotschild és Sztalin a Föld összes képét és versét megkaparintják, ők lesznek a világon a legkulturáltabbak?

A civilizáció dologi körein kívül nincsen semmi? Hol van édesanyám szeretete? Lehet, hogy a kultúra föltámadásának pillanata az, amelyben Robinson lelke a Majális láttán egy húron pendül a festőével?

Hanyagló társadalmakban a különböző osztályokhoz különböző kultúrák tartoznak. Az előkelőké a magas kultúra. Ennek legfőbb ismertetőjegye, hogy megértéséhez tolvajkulcs kell. A kirekesztettek az úgynevezett tömegkultúra: ennek lényege, hogy semmi értelme nincs, pusztá szórakozás, kikapcsolás. „*Jól tudod – írja Libaniosz Juliánusz császárnak 358-ban –, hogyha valaki elpusztítaná az irodalmunkat, mi is a barbárok szintjére süllyednénk.*” Idézi E. A. Thompson A hunok című művében (Szukits Könyvkiadó 2003.). Libaniosz, ókori szokás szerint, az irodalom szóval foglalta össze a kultúra lényegét. Bizony, az irodalom épp úgy elpusztítható, mint a fürdőkád. Kivéve, ha a szívekben él. Ugyancsak Thompson idézi a száz évvel későbbi Apollinaris Sidoniust: „*Abban a pillanatban, amikor megfosztanának bennünket hivatali rangjainktól – tehát attól, ami a leghatalmasabbat elkülöníti a legalacsonyabbtól – akkortól csak az irodalmi műveltség lenne a nemesség egyedüli mércéje.*” Ha utcára tennék a mai nemességet: elnököket és vezéreket, különböznének-e bármiben a flaszteren tülekedőktől?

Csapjunk egy murit a rokonainkkal. Hamarosan kiderül, hogy kulturális helyzetünk független civilizációs rangunktól, magyarán a dr. éppen olyan bunkó tud lenni, mint a lecsúszott alkoholista. Közülünk némelyeket még foglalkoztatnak létének metafizikai távlatai, sorskérdései, másokat nem. A hangadók rendszerint ők. Akik alszanak. M dervis írja A szúfi út című könyvecskéjében (Palatinus, Bp. 1998.): „*A mai kultúra legnagyobb részét altatás, feledékennyé tevés, múlatus és szétszórás.*” A hatalomtudósok cselvetése. A kultúra széthasítása ugyanis a nép megbontása: Dzsoki és Gyözike híveinek ugyan papolhat Szent Pál, Michelangelo, Petőfi, a nagyapjuk vagy a vörösbegy. Nem értik. Ebbe a meghasonlásba, mint baktérium a nyílt sebbe, telepszik be az üzlet és a politika. Így folytatja M dervis: „*Közömbössé és feledékennyé kábítottak bennünket a lélek aneszteziológusai. Szívünket a folytonos alvás elzibbasztotta. Van szemünk, de nem látunk, van fülünk, de nem hallunk.*” A szemétkultúra giccstengerében lebegő lelki halottak

egyetlen témája az elébük vetített káprázat, példaképeik a képernyőkön, mozivásznakon hőzöngő-vé-rengző barbárok. A világot – saját világukat! – nem művelni akarják, hanem elfogyasztani.

Kábít és zsbibaszt az ún. magaskultúra is. Nincs köze sem kultuszhoz, sem néphez. Kodolányi szavával: nem „a *transzcendens létezés jelképrendszerbe való foglalása*, hanem a piacon kellemedő áru. Pompás művészeti kegyhelyeken mutogatják: múzeumokban, operaházakban, világhírű világhírűek közreműködésével. Túlnyomórészt szintén giccs.

Avantgárdból kigyógyult zeneszerző barátom megfogadta: nem ír többé olyan darabokat, amelyeket a muzikusuk szenvedve és gyűlölettel játszanak.

Az ősember művészete ma is megérinti a szívünket. Tessék kivenni a múzeumból a műkereskedelmi elméletek nyomán gyártott festményeket – például akár a világhírű Jackson Pollock képeit. Száz év múlva azt sem fogja tudni senki, hogy egyáltalán műtárgynak készültek.

A kultuszra épülő kultúrával megszelídítjük a természetet és önmagunkat. A kultuszatlan civilizáció ellenben a természet megrablása és az ember elvadítása. Bencze Lóránt megfigyelése: „*Amikor Isten meghalt – mármint Európa számára – azonnal megkezdődött a természet haldoklása.*”

Ha a kultuszt kivonjuk a kultúrából, akkor a maradék a pöre civilizáció-gép. Az pedig a szembefordulás törvény értelmében azonnal tagadja, hogy valaha bármi köze lett volna a kultuszhoz. „*Üzletember vagyok, cégem a Magyar Köztársaság*” – nyilatkozta a minap egy őszinte miniszter. Nem a neve fontos, hanem az alapállása, ami bizonyára sokaké. Eszerint az ország vállalat, s nem a nép életének kulturális-civilizációs kerete. Ebben a képletben nép sincsen, a homók rendszer-alkatrészek, termelőerők, humánerőforrások.

Ha pedig az ember csak ilyesmi, akkor honnan tudna a szép, a jó és az igaz egységéről? A mosógépek meg a centrifugák ugyan mikor szerették egymást?

Gazdaságkor – iszlám kritikusai szerint – „*a keresztény kultúra mellékhatása.*” Ez nem igaz, mert éppen a kereszténység tagadásából jött létre. De miért a kereszténység helyén? Az iszlám, a hinduizmus, a buddhizmus helyén nem keletkezhetett, mert ezek a kultúrák még nem omlottak össze.

Miért nem? Miért éppen a keresztény világban támadt reneszánsz, reformáció, fölvilágosodás, mindenféle forradalom, és sehol másutt? Miért itt szaladt meg a kultúra „árnyéka”, a civilizáció? Miért omlott össze a keresztény kultúra?

Minek a jelei ezek?

Reichental Ferenc: *Munkanélküliek*